

УДК 373.5.016:91

Мельник І.Г.,
кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
Деканенко О.І.,
магістрант
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вчитель
Тарасівський навчально-виховний комплекс
Костянтинівського району Донецької області

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ГЕОГРАФІЇ НАСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі формування в учнів понятійно-термінологічного апарату географії населення в шкільному курсі географії. Обґрунтовано основні умови, підходи та прийоми формування в учнів термінологічної грамотності в сегменті географії населення, наведено приклади завдань, спрямованих на опанування термінів і понять. На матеріалах географії населення розглянуто підходи до систематизації термінів і понять за різними критеріями.

Ключові слова: терміни, поняття, понятійно-термінологічний апарат, географія населення, шкільний курс географії, умови навчання, прийоми навчання.

Статья посвящена актуальной проблеме формирования у учащихся понятийно-терминологического аппарата географии населения в школьном курсе географии. Обоснованы основные условия, подходы, приемы формирования у учащихся терминологической грамотности в сегменте географии населения, приведены примеры заданий, направленных на овладение терминами и понятиями. На материалах географии населения рассмотрены подходы к систематизации терминов и понятий по разным критериям.

Ключевые слова: термины, понятия, понятийно-терминологический аппарат, география населения, школьный курс географии, условия обучения, приемы обучения.

Melnyk I.G., Dekanenko O.I. FORMATION OF STUDENTS' DEFINITIONS AND TERMINOLOGY VOCABULARY REGARDING POPULATION GEOGRAPHY

The article is devoted to the issue of formation of the students' definitions and terminology vocabulary regarding the Population Geography within the School Course of Geography. The reformation of the education system and the introduction of the competency-based approach put on the agenda the search of the effective methods, strategies of learning basic definitions in the process of the Geography study at school. The Population Geography is the important discipline of the Social (Social and Economic) Geography and, at the same time, crucial segment of the school geography education. The definition and terminology vocabulary of the Population Geography is notable for the complexity, and much more high level of abstraction, compared to the physico-geographical terminology and definitions, and the necessity of the multiple-stage return to the learning of such terminology and definitions. At the same time, the importance of understanding of the terminology and definitions particularly regarding the Population Geography is explained by their social orientation, wide use in everyday life, interdisciplinary nature, access to the related sciences (Demographics, Sociology, Economy, Ethnology, etc.), discrepancy between international and national explanations of certain definitions (e.g., in the sphere of the population employment).

The purpose of the research is to study, summarize and substantiate some didactic conditions, technologies and methods of formation of the definition and terminology vocabulary regarding the Population Geography within the School Course of Geography in the context of the requirements of actual school geography education.

The major conditions, approaches and methods of formation of the terminology competence in the Population Geography segment within the students have been explained. The recommendations regarding the use of various methodological approaches, examples of particular tasks aimed at studying terminology and definitions, know and apply terminology in training tasks fulfillment have been provided. Among the recommended methods are the use of intellect cards, denotational graphs, Euler cycles, among the technologies are playing, interactive and information technologies. The scientists' approaches to the definition of what shall be determined as the terminology and the definition respectively have been analyzed. On the materials of the Population Geography, the approaches to the systematization of the terminology and definitions depending on certain criteria have been considered.

Key words: terminology, definition, terminology and definitions vocabulary, the Population Geography, the School Course of Geography, learning environment, learning methods.

Постановка проблеми. Формування понять у процесі навчання учнів є одним із складників цілого комплексу проблем, пов'язаних із великою проблемою формування мислення. Остання була і є однією з головних для вивчення зарубіжними і вітчизняними психологами, спеціалістами з дидактики, методистами, фахівцями з предметних дисциплін [1].

Оволодіння основами будь-якої науки, в т. ч. географії, здійснюється, в першу чергу, через формування термінів і понять, які є її «мовою», що робить важливим завданням опанування учнями цієї мови та потребує зосередження уваги на методичних аспектах цього процесу. Реформування системи освіти, впровадження компетентнісного підходу (передбачає не лише знання, а й практичне вміння оперувати понятійно-термінологічним апаратом базових шкільних дисциплін) ставить на повістку дня пошук ефективних методів, прийомів, технологій опанування базових дефініцій у процесі вивчення географії в школі.

Географія населення – важлива спеціалізована галузь (дисципліна) суспільної (соціально-економічної) географії та одночасно важливий сегмент системи шкільної географічної освіти. Аналіз останнього варіанту шкільної програми з географії дозволяє переконатися, що «населенська» тематика є наскрізною в усіх шкільних курсах (6–10 класи), проте в найбільшій мірі представлена в старших класах, де фізична географія поступається місцем соціально-економічній географії. Із 2017 р. вивчення розділу з географії населення було перенесено з 9-го класу у 8-й, що, на думку багатьох вчителів, ускладнило процес навчання. Важким для восьмикласників є процес засвоєння великої кількості суспільно-географічних термінів, які відрізняються складністю, значно більшим порівняно з фізико-географічними термінами і поняттями рівнем абстрагування, необхідністю багатоетапного повернення до їх вивчення. Разом із тим важливість засвоєння термінів (понять) саме з географії населення пояснюється їх соціальним спрямуванням, широким використанням у повсякденному житті, міждисциплінарним характером, виходом на суміжні науки (демографію, соціологію, економіку, етнологію тощо), розбіжністю міжнародних та національних тлумачень деяких

термінів (наприклад, у сфері зайнятості населення).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних досліджень проблеми формування в учнів системи наукових понять свідчить, що вона є досить актуальною в педагогічній теорії і практиці сучасної школи, ще недостатньо розробленою і такою, що продовжує вивчатися [2, с. 39]. Питання вдосконалення методики навчання географії в школі, в т. ч. у контексті формування в учнів термінологічної грамотності, прямо чи опосередковано розглядали українські вчені, такі як: Л.П. Вішнікіна, Л.І. Зеленська, І.О. Діброва, С.Л. Капіруліна, С.Г. Кобернік, В.П. Корнєєв, Л.Л. Мироненко, О.Ф. Надтока, П.О. Масляк, Н.В. Муніч, Т.Г. Назаренко, Я.Б. Олійник, В.А. Онищук, М.П. Откаленко, В.Ю. Пестушко, Б.В. Пічугін, В.М. Самойленко, А.Й. Сиротенко, О.Я. Скуратович, М.С. Топузов, О.Г. Топчієв, С.Д. Тросюк, Г.Є. Уварова, Б.О. Чернов, Н.В. Шиліна, П.Г. Шищенко, А.А. Шуканова, Б.П. Яценко та ін. Серед зарубіжних вчених (географів, психологів, педагогів, методистів) значний доробок у питанні вдосконалення методики формування та засвоєння географічних понять мають: М.М. Баранський, А.В. Даринський, А. Дістервег, В. Дорн, І.В. Душина, Л.В. Занков, Л.З. Ємузова, Є.М. Кабанова-Меллер, В.О. Коринська, В.П. Максаковський, І.С. Матрусов, Л.М. Панчешнікова, Г.О. Понурова, М.М. Скаткін, А.В. Усова, В. Ян та ін. У роботах цих та багатьох інших авторів обґрунтовані методичні та психолого-дидактичні основи формування в учнів наукових понять, виділені ефективні прийоми і засоби керування розумовою діяльністю учнів, обґрунтовані етапи формування географічних понять, дидактичні умови засвоєння учнями географічного (і не тільки) понятійно-термінологічного апарату, застосування для цього інноваційних технологій навчання. У скарбницю накопиченого досвіду слід додати методичні публікації вчителів із запропонованими ними розробками уроків, прикладами ефективних, перевічених багаторічною практикою прийомів роботи з термінами і поняттями на уроках географії тощо. Ці матеріали можна знайти на персональних сайтах та в групах у соціальних мережах (наприклад, «Уміти вчити: спільнота освітян», «Географія в школі

он-лайн» та ін.). Разом із тим, питання формування в учнів понять саме географії населення належить до таких, що недостатньо розроблене, що підтверджується доволі скромною кількістю цільових публікацій.

Мета пропонованого дослідження – узагальнити та обґрунтувати деякі дидактичні умови, технології та прийоми формування понятійно-термінологічного апарату географії населення в шкільному курсі географії в контексті вимог сучасної шкільної географічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям розуміють основну одиницю знань, тобто узагальнене відображення дійсності в мисленні. Поняття (вжито в множинній формі) – це мовні структури, які люди конструюють для того, щоб «мати спільну мову» під час обговорення проблем [3, с. 157]. У розумінні того, що таке термін, немає цілковитої однаковості думок учених. У «Філософському енциклопедичному словнику» термін – слово або словосполучення, яке позначає поняття, що використовується в певній галузі знання з максимально точним смисловим визначенням [4, с. 636]. На думку Н. Безгодової (з якою ми абсолютно згодні), термін – це слово або словосполучення, яке має спеціальне значення, що виражає і формує професійне поняття й уживається в процесі пізнання й засвоєння наукових об'єктів і відношень між ними. Термін, як правило, виконує дві функції: служить назвою поняття (номінативна функція) й відображає зміст поняття. Найсуттєвішою характеристикою терміна є його однозначність [5, с. 459, 460].

Деякі вчені вважають «поняття» та «термін» взаємозамінними синонімами, які використовуються для позначення того ж самого феномена [3, с. 158]. Усі разом терміни і поняття утворюють понятійно-термінологічний апарат, що визначається як інтегральна сукупність термінів (слів або словосполучень, яким позначаються терміни) і понять (суті явищ, об'єктів, процесів, позначені відповідним терміном), які використовують у науковій мові того чи іншого дослідження або певної галузі знань.

Географічні поняття – це узагальнена форма відображення дійсності, зміст якої в цілому визначається суттєвими ознаками гео-

графічних об'єктів, процесів і явищ і відношеннями між ними [6, с. 17]. Система географічних понять у формі термінів утворює фундамент географічної освіти в школі. Важливе місце в цій системі відводиться соціально-економічним термінам і поняттям, серед яких центральне місце посідають ті, що відносяться до географії населення та поселень.

Оцінюючи роль понять і термінів у процесі пізнання, фахівці відзначають, що «вони допомагають орієнтуватися в морі знань, слугують «опорними точками» пізнання»; є «засобом пізнання істини»; виступають «одиницями засвоєння, найбільш важливою частиною змісту дисципліни»; «стимулюють активну розумову та творчу діяльність учнів»; «утворюють фундамент географічної освіти у школі» [7; 8; 4; 9; 6]. Чим більшою кількістю термінів володіє учень, тим багатше його словниковий запас, «тим проникливіше він бачить світ, тонше відчуває явища, точніше сприймає прочитане й почуте, а отже, йому легше дається навчання, ширшає його кругозір, і найголовніше – він впевненіше висловлюється» [5, с. 458].

У педагогічній науці формування понять розглядають як спеціально організований, складний, цілісний психолого-педагогічний процес, який передбачає такі етапи, як: сприймання, усвідомлення, осмислення (узагальнення і систематизація), практичне застосування [10, с. 50]. На уроках географії відбувається поступове засвоєння учнями понятійно-термінологічного апарату географії населення, яке досягається виконанням таких завдань, як: «увести поняття», «розширити обсяг», «поглибити», «закріпити», «конкретизувати та закріпити істотні ознаки поняття», «застосувати поняття з метою отримання нових знань» [6]. Цей процес має бути організований учителем у такій формі, яка б урахувала складність понять для засвоєння, вікові особливості учнів, рівень їхньої підготовки, технічну оснащеність процесу навчання (наприклад, наявність Інтернету та презентаційного обладнання), день проведення заняття (наприкінці робочого тижня в учнів накопичується втома) тощо.

Різноманітність термінів і понять потребують застосування процедури їх систематизації (класифікації). За ступенем узагальнення поняття бувають: *загальні* – за їх допомогою

здійснюють загальну ідентифікацію географічних об'єктів, процесів, явищ (наприклад, місто), та *одиничні (часткові)*, що стосуються якогось певного, визначеного в просторі і часі об'єкта (місто Луганськ). Загальні поняття, у свою чергу, диференціюються на *загальнонаукові й загальногеографічні* [6, с. 87]. Поділ на загальні та одиничні поняття має відношення до географічних об'єктів і не підходить для систематизації процесів. За змістом поняття поділяються на *прості та складні*. Прості є невеликими за об'ємом, мають малу кількість ознак, об'єктів, легко засвоюються учнями. Складні поняття, навпаки, відрізняються від простих великим об'ємом, значною кількістю ознак та згадуваних об'єктів, є важкими для засвоєння. У соціально-економічній географії використовується чимала кількість *абстрактних* (на відміну від *конкретних*) понять, що не асоціюються з певним матеріальним об'єктом/об'єктами. Наприклад, «урбанізація», «рух населення», «депопуляція», «коефіцієнт народжуваності», «статевіковий склад населення» тощо. Поняття, які носять розмитий, абстрактний характер, учні опановують гірше, ніж ті, що носять конкретний характер. За структурними моделями терміни поділяються на: *однокомпонентні, двокомпонентні* (найчастіше прикметник + іменник, наприклад, демографічний вибух, мовна сім'я, велика раса, статевікова піраміда та ін.), *трикомпонентні* (перший тип відтворення), *більш складні конструкції* (раціональне використання трудових ресурсів). За характером засвоєння поняття поділяють на такі, що потребують: 1) *одноетапного* та 2) *багатоетапного* розкриття та засвоєння. Поняття одноетапного типу засвоєння вводяться відразу з повною характеристикою та згадуються в наступних темах, як уже відомі учням і такі, що не потребують додаткових роз'яснень [11]. Прикладом таких понять є: природний приріст, сальдо міграції, смертність немовлят, місто (законодавче визначення), діаспора, етнічна територія та ін. До понять багатоетапного розкриття відносять складні, комплексні за змістом поняття, формування й розкриття змісту яких здійснюється протягом кількох уроків. Наприклад, «урбанізація» або «демографічна політика». Так, поняття «урбанізація» в процесі вивчення наступних

тем доповнюється та поглиблюється такими характеристиками, як: показники урбанізації, характерні риси урбанізації в країнах різного типу, територіальні форми організації, субурбанізація, хащова урбанізація, проблеми та регулювання урбанізації. Також поняття розрізняють за супідрядністю між ними: родові / видові (наприклад, міграція – родові, трудова міграція – видові). Залежно від цього поняття можуть бути *порівнюваними* (мають спільну родову ознаку) та *непорівнюваними* (такою ознакою не мають).

Формування понять і термінів є спільною активною діяльністю учителя та учнів, спрямованою на розв'язання пізнавальних завдань. Обов'язковою педагогічною умовою успішного засвоєння понятійно-термінологічного апарату учнями є професіоналізм вчителя. Важливо, щоб сам вчитель досконало розумів зміст поняття (відповідно до сучасної інтерпретації його географічною наукою) та його місце та роль у системі наукових понять географії. Методичною умовою успішного опанування учнями термінології є володіння самим учителем дидактичною проблемою формування понять у процесі навчання, знання типових помилок трактування змісту понять [12], що дозволяє ці помилки попередити, зосереджуючись на змістовних характеристиках поняття, що вивчається. Від цих знань залежить сучасність освіти, невідірваність її від життя, правильність у підході до відбору матеріалів, інформації та засобів формування понять [1].

Під час засвоєння понятійно-термінологічного апарату учні під керівництвом вчителя використовують такі прийоми, як аналіз (подрібнення змісту поняття на часткові ознаки та властивості), синтез (поєднання в цілі частин об'єкту або його ознак); порівняння (розумове встановлення подібності та відмінностей його об'єктів за суттєвими та несуттєвими ознаками); узагальнення (розумове поєднання окремих предметів у понятті) [9, с. 15].

Аналіз шкільної програми з географії дозволяє виділити теми (8 клас), вивчення яких потребує знання досить великої кількості термінів і понять, а саме: «Кількість населення у світі та Україні. Чинники, що впливають на кількість населення: природний рух, міграції.

Зміна кількості населення у світі та Україні»; «Трудові ресурси і зайнятість»; «Урбанізація». Тож під час проходження цих тем вчителю необхідно зробити особливий наголос на опанування учнями термінології.

Розглянемо *систему методичних прийомів навчання* з метою формування в учнів поняттєво-термінологічного апарату з географії населення.

Формування змісту поняття відбувається на основі його основних та другорядних (несуттєвих) ознак. Оскільки ознаки, які включаються в поняття, становлять його зміст, пропонуємо дотримуватись схеми для кращого засвоєння учнями понять (табл.). Для розуміння сутності терміну можна дати учням розширене визначення терміну під запис та запропонувати підкреслити суттєві ознаки та другорядні. Гарним початковим методичним прийомом у роботі з термінами є звернення до етимології терміна. Наприклад, етнографія – походить від грецького «етнос» – плем'я, народ; «графо» – пишу.

Визначаючи зміст географічного терміну (поняття), важливо зосередити увагу учнів на тому, частиною якого більш широкого за змістом терміну воно є: *трудові ресурси – частина населення країни, економічно активне населення – частина трудових ресурсів, діаспора – частина етносу тощо*. Це полегшить учням сприйняття термінів і понять як цілісної системи.

Часто учні не розрізняють деякі поняття («мегаполіс» та «мегалополіс»), плутають терміни («економічно активне населення» і «зайняте населення», «іммігранти» та «емігранти»). Подолати термінологічну плутанину дозволять порівняння та змістовна конкретизація сутності кожного поняття. Для акцентування уваги на сутнісних рисах поняття можна ефективно використовувати денотатний граф (схему-класифікацію) за підготовленим шаблоном. Денотатний граф – це схема-дерево, яка певним чином описує поняття, розкриваючи його аспекти. Від поняття-стовбура відходять гілки-дієслова, а від них – гілки-імена. Дієслова – це основи дії та відношення, властиві поняттю, імена – ті поняття та явища, з якими основне поняття пов'язане. Денотатний граф може бути позитивним та негативним. Приклад денотатного графу – на рис. 1. Його

доцільно використати і для пояснення терміну, і для перевірки знань та умінь, запропонувавши учням самостійно заповнити порожні нижні прямокутники.

Для кращого розуміння учнями взаємозв'язку та супідрядності термінів доцільно використовувати інтелект-карти (ментальні карти, карти пам'яті). Ментальна карта, популярність якої швидко зростає, являє собою графічне, системне відображення змістовних та причинно-наслідкових зв'язків між поняттями, виконане на великому аркуші паперу або в електронному вигляді виведене на екран. Ментальні карти характеризуються лаконічністю, структурованістю, компактністю та багаторівневістю. Як приклад завдання, спрямованого на розуміння супідрядності понять, наведемо таке: дати учням перелік структурно-логічно переплутаних термінів та запропонувати скласти інтелект-карту, на якій представити ієрархію *рід – вид – ознаки*. Варіант «переплутаних термінів» під час вивчення поселенської тематики може бути таким: *населені пункти або поселення, місто, село, сільські поселення, селище міського типу, хутір, селище, міські поселення*. Після виконання завдання учнями на екран для перевірки виводиться правильно складена інтелект-карта (рис. 2). Аналогічні завдання різного ступені складності можна запропонувати учням під час вивчення тем, присвячених світовим та національним релігіям, етнічному складу населення, мовним сім'ям та ін.

Для з'ясування родо-видової супідрядності понять доцільно використовувати модельний метод їх застосування відомих у математиці кіл Ейлера. Кожне коло символізує поняття, а співвідношення понять зображується різними видами суміщення цих кіл (рис. 3).

Поняття будуть краще засвоюватися учнями, якщо вчитель знаходить способи мотивованого введення понять, спирається на життєвий досвід учнів та різні проблемні ситуації [12, с. 57], що досягається створенням емоційно стимулюючого навчального середовища.

Терміни, на відміну від звичайних слів, позбавлені емоційного забарвлення, тому не будуть яскравими, вражаючими або цікавими в такій мірі, щоб запам'ятатися довільно [11]. Саме тому під час формування понятійного

Схема структурування поняття (складено авторами)

Назва об'єкта (процесу, явища)	Що таке? Опорне слово – назва об'єкту/об'єктів, процесу, явища	Базові (суттєві) ознаки Яке? Яка? Який?
Місто	населений пункт	із чисельністю населення не менше 10 тис. осіб, 2/3 яких – це робітники, службовці та члени їхніх родин.
Міграція	переміщення людей	пов'язане з перетином меж та кордонів на більш-менш тривалий термін.
Депопуляція	зменшення чисельності населення	зумовлене перевищенням смертності над народжуваністю.

апарату в учнів слід задіяти всі види пам'яті: зорову (бачити); слухову (але не просто слухати, а сприймати промову вчителя), тактильну (торкатися), рухому (писати, бо написання є потужним засобом концентрації уваги), емоційну (переживання) [7].

Одним із способів задіяти зорову пам'ять учнів є візуалізація поняття за допомогою схеми, фотографії, відеоролику, формули, тобто застосування ілюстративно-демонстраційних прийомів навчання. Зрозуміло, що схематичним зображенням можливо представити далеко не всі терміни. У будь-якому разі, схема повинна точно передавати сутнісні риси дефініції, що вивчається, інакше її використання втрачає сенс. Ефектні фотографії та відеоролики спроможні викликати й певні почуття, що сприятиме кращому асоціативному запам'ятовуванню понять. Багата палітра кольорів, ефектна анімаційна графіка, відеофрагменти сприяють створенню в учнів яскравих образів і формуванню сталих географічних уявлень. Задіяти емоційну складову частину можливо, застосовуючи фрагменти творів письменників та поетів, метафори. Як справедливо зазначає Ортега, «метафора є, мабуть, однією з найплідніших можливостей людини. Її ефективність межує з чаклунством...» [14, с. 258].

Вважаємо, що однією з умов підвищення якості засвоєння понять є їх закріплення під час

Рис. 1. Денотатний граф до поняття «демографічний вибух» (складено авторами у програмі Xmind 8)

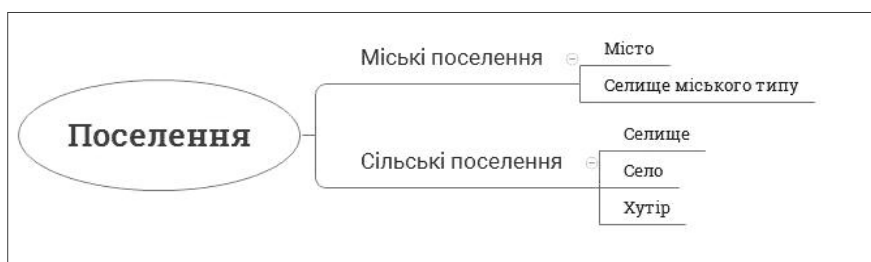

Рис. 2. Інтелект-карта до завдання на супідрядність термінів і понять (складено авторами у програмі Xmind 8)

розв'язання задач. Це стосується, насамперед, демографічних термінів і понять, таких як: «природний приріст», «механічний приріст (сальдо міграції)», «коефіцієнт народжуваності» та ін. Ці задачі можуть бути суто математичними (коли треба знайти задані невідомі показники), а також комбінованими, з необхідністю подальшої інтерпретації отриманих даних.

Результативність засвоєння учнями понять знаходить своє відображення у двох формах: знання понять (які не вичерпуються лише знаннями визначень) і правильне оперування ними в конкретних видах розумової діяльності. Для перевірки опанування вищезазначеними компетентностями доцільно запропонувати учням скласти невелику розповідь, зв'язавши між

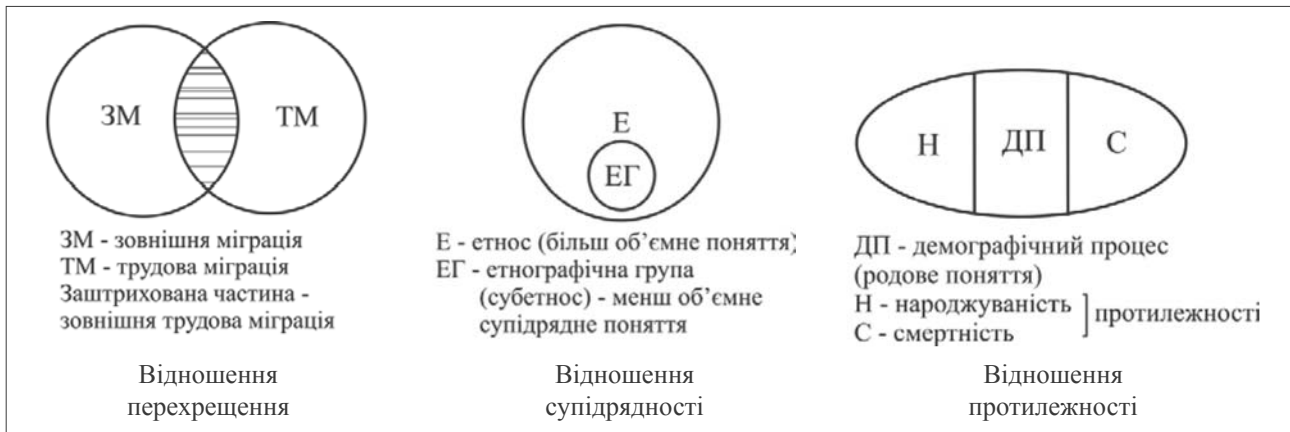

Рис. 3. Застосування кіл Ейлера для зображення супідрядності понять (складено авторами)

собою декілька понять, наприклад: «етнос» – «етнічна територія» – «діаспора».

Під час перевірки знань, умінь та навичок продовжується робота із засвоєння термінології. Тестовий контроль є вельми універсальним, застосовним для всіх методів, видів і форм і більшості способів контролю знань учнів, а також як додатковий інструмент використання значної кількості інших прийомів цього контролю [6, с. 516]. Наведемо узагальнений перелік видів тестів з географії населення, які можуть пропонуватися в усній, письмовій або комп'ютеризованій формі як окремі завдання або комплексно – для контрольного тестування або проведення географічного диктанту:

1) за наведеним визначенням визначити термін, наприклад: *різниця між кількістю народжених та кількістю померлих – це ... (природний приріст населення)*. Різновидом такого типу тесту є: «За наведеною описовою характеристикою визначити, про який термін або поняття йдеться». Приклад: *одна з найдавніших світових релігій, яка існує понад 2500 років. Вона поширена переважно в Центральній, Південній та Південно-Східній Азії (В'єтнам, Індія, Китай, Корея, Монголія, Японія та ін.) її послідовниками є понад 300 млн. осіб це ... (буддизм)*;

2) закінчити визначення поняття, наприклад: *депопуляція – це процес зменшення чисельності населення, зумовлений ... (тривалим перевищенням смертності над народжуваністю)*;

3) за наведеним рисунком визначити термін або, навпаки, проілюструвати термін за допо-

могою лаконічної схеми (за зіркоподібною конфігурацією фігури з позначеними ядрами та транспортними артеріями учень повинен впізнати агломерацію, за формулою обчислення народжуваності – відповідний термін, за фотографією – нетрі);

4) знайти і виправити помилку у визначенні терміну; як приклад: *еміграція – це в'їзд мігрантів до країни (помилка – «в'їзд», треба – «виїзд» з країни)*;

5) визначити відповідність між терміном та його кількісною характеристикою, як приклад: *знайти відповідність між групою міст та кількістю жителів в них*;

6) дати однозначну відповідь – «так» або «ні». Приклад, *діаспора – це перебування частини етносу за межами своєї країни (відповідь – «ні», правильно – за межами своєї етнічної території)*;

7) тестове завдання – задача (з варіантами відповідей або без варіантів). Як приклад: *за рік у країні народилось 5 тис. осіб, померло – 6 тисяч, сальдо міграції становило 500 осіб. Чому дорівнює загальний приріст населення? (перевіряються знання термінів «приріст населення», «природний приріст», «сальдо міграції»)*;

А. -500 осіб	Б. 500 осіб	В. -1500 осіб	Г. 1000 осіб
--------------	-------------	---------------	--------------

8) знайди зайве (або знайди «білу ворону»). Учням пропонується набір термінів, що належать до однієї змістовної групи, серед них один – з іншої змістовної групи, що порушує логічний ряд, тобто є зайвим;

9) виділити суттєві та несуттєві (випадкові) ознаки поняття за переліком;

10) картографічні тести: на картосхемі за наведеним шифрованим переліком країн визначити країни «демографічного вибуху» (демографічної кризи, 1 та 2 типів відтворення, регресивної та прогресивної вікової структури тощо).

Практика застосування ігрової навчальної технології засвідчила, що вона сприяє формуванню географічних компетентностей учнів і підвищує їхній інтерес до вивчення географії. Чим молодше учні, тим більшого значення для них набуває ігровий компонент. Як різновид інтелектуальних ігор, кросворд допомагає: організувати самостійну роботу; викликати інтерес до теми, що вивчається; продемонструвати учням їхні творчі здібності – все це в кінцевому підсумку сприяє формуванню термінологічної грамотності. Форми роботи з кросвордами та іншими інтелектуальними іграми, як і їх види, можуть бути різними: учні можуть розв'язати кросворд, запропонований вчителем (індивідуально, у групах, колективно), або долучитись до складання свого власного кросворду до певної теми. Різновидами інтелектуальних ігор, крім класичних кросвордів (також – угорських, японських, філвордів, судоку), є пазли, головоломки тощо.

Існують і інші прийоми роботи з термінами на уроках географії: конструювання поняття з набору наведених слів (серед них одне зі слів може бути зайвим), «броунівський рух» (учні ходять по класу та розказують один одному визначення заданих термінів), «місткий кошик» (учні змагаються поміж собою за найповніше наповнювання своєрідного кошику знань із термінів певної теми), ігра-доміно (роздаються карточки та діляться на гравців, на кожній карточці у верхній частині наводиться зміст поняття, а внизу – наступний термін, групі учнів пропонується скласти послідовний ланцюг у вигляді прямокутника), «аукціон знань» (учитель називає термін, учні піднімають руки, хто перший з них правильно дав визначення, забирає собі картку, за кількістю карток виставляється оцінка).

Ефективними під час вивчення термінології є інтерактивні та інформаційні технології. Тут варто згадати всілякі сервіси, які дозволяють організувати роботу із засвоєння понять (наприклад, LearningApps.Org – безкоштовна

українськомовна версія, доступна за посиланням: <http://dystosvita.blogspot.com/2014/04/learningappsorg.html>).

Висновки. Формування в учнів понятійно-термінологічного апарату географії населення є актуальною та одночасно складною проблемою, яка потребує вивчення та методичного опрацювання. Характерними особливостями термінів і понять цієї групи є: складність (потребують багатоетапного повернення до їх вивчення), високий рівень абстрагування, розбіжність міжнародних та національних тлумачень деяких термінів. Разом із тим важливість засвоєння термінів і понять саме з географії населення пояснюється їх соціальним спрямуванням, широким використанням у повсякденному житті, міждисциплінарним характером, виходом на суміжні науки (демографію, соціологію, економіку, етнологію тощо).

Однією з основних педагогічних умов ефективної роботи в цьому напрямі є професіоналізм вчителя, знання наукового визначення дефініцій та типових помилок у їх трактуванні. Поряд із традиційними методами вивчення термінів (вербальні та наочні, робота з підручником та словником) слід частіше вдаватися до інноваційних, спрямованих на глибоке розуміння сутності понять і термінів та вміння їх застосовувати для розв'язання навчальних завдань різного ступеня складності. Успішне опанування соціальною географічною термінологією учнями (цифровим поколінням) потребує застосування сучасних технологій – інтерактивних, інформаційних, ігрових.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бархинцева Н.Е. Формирование понятий в процессе обучения. URL: <http://xn--i1abbnckbmcl9fb.xn--p1ai/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/410040/>.
2. Назаренко Т. Формування системи географічних понять у старшокласників. Рідна школа. № 11 (листопад). 2010. С. 37–40.
3. Садовнікова Г. В. Співвідношення категорій концепт, поняття і значення у когнітивному термінознавстві. Вісник КНЛУ. Серія Філологія. Т. 17. № 1. 2014. С. 156–164.
4. Філософський енциклопедичний словник / Голова редколегії В.І. Шинкарук. К.: Абрис, 2002. 751 с.
5. Безгодова Н. Співвідношення понять термінологія – професіоналізм – номенклатура. Вісник Львів. ун-ту. Серія Філол. 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 458–463.

6. Самойленко В.М. Дидактика географії: монографія (електронна версія). К.: Ніка-Центр, 2013. 570 с.

7. Трофимова Е.Д. Обобщение педагогического опыта. Новые подходы к формированию понятийного аппарата учащихся на уроках истории и обществознания. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/144/6507/>.

8. Стоянова О.Ф. Организация работы с понятиями в образовательном процессе по географии. URL: <http://sud-sver.ru/obychie/metod-kopilka/26-geografiya/153-organizacziya-raboty-s-ponyatiyami-v-obrazovatelnom-proczenne-po-geografii.html>.

9. Способы формирования понятийного аппарата школьников в процессе изучения предметных тем: пособие-хрестоматия для учителя / Сост.

Фисенко Т.И. / под ред. Л.П. Мошейко. Хабаровск: ХК ИРО, 2011. 60 с.

10. Лаврук М.М. Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів: навчально-методичний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 136 с.

11. Гусева С.Н. Формирование понятий в школьном курсе географии. URL: <http://xn--i1abbnckbmcl9fb.xn--p1ai/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/605877/>.

12. Усова А.В. Условия успешного формирования у учащихся научных понятий. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/usloviya-uspeshnogo-formirovaniya-u-uchaschihsya-nauchnyh-ponyatiy>.

13. Ортега-и-Гасет Х. Выбранные творения. К.: Основы, 1994. 420 с.